

Gianni Vattimo: ateu gràcies a Déu

Daniel Gamper

Professor de Filosofia Política a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Amb la mort de Gianni Vattimo el 19 de setembre del 2023, morí també l'últim representant dels filòsofs postmoderns i postestructuralistes que omplien els prestatges de les llibreries als anys vuitanta. Foucault, Lyotard, Derrida, Rorty, Vattimo, Paul de Man i Jean Baudrillard construïren un discurs que qüestionava la possibilitat de ser objectius, de fonamentar el coneixement, de trobar una veritat universalment vàlida. Aquesta empresa va ser objecte de seguiment cec per part de molts acadèmics nord-americans i de crítiques ferotges

i simplificadores provinents de les files positivistes i il·lustrades. L'afirmació de Nietzsche, compartida amb matisos per tots ells, que no existeixen els fets sinó només les interpretacions, i que aquesta mateixa afirmació és també una interpretació, va servir per caricaturitzar-los, alhora que era una invitació perquè els estudiants generacionalment relativistes els llegissin amb una devoció que, en si mateixa, contradeïa el propi missatge de la postmodernitat. Avui el pensament postcolonial i la teoria de gènere n'han recollit el testimoni, tot

abandonant en molts casos la ironia i l'actitud lúdica que sovint es trobava en els autors abans esmentats.

Aquesta actitud, vital i filosòfica, era un dels trets distintius de Gianni Vattimo. Val a dir, però, que el seu desembarcament a les files de la post-modernitat no va néixer de la voluntat d'adherir-se a una moda intel·lectual. Pensem que, encara que no hagués escrit ni un dels nombrosos llibres traduïts a una munió de llengües, la seva traducció de l'obra mestra de Hans-Georg Gadamer, *Veritat i mètode*, ja feia d'ell una de les figures centrals de la filosofia italiana. No només el va traduir, sinó que va contribuir de manera notable a l'auge de l'hermenèutica i de la fenomenologia de tall heideggerià en l'acadèmia del seu país, on va exercir com a professor, començant com a deixeble de Luigi Pareyson, a la Universitat de Torí. També van ser extremadament formatives, no només a Itàlia sinó també a Espanya, les seves introduccions a Heidegger i a Nietzsche, acurades, rigoroses i alhora actualitzades, car, al cap i a la fi, com a bon coneixedor de l'hermenèutica, sabia que la interpretació dels grans autors de la filosofia succeeix sempre en un context concret, de cara a un present que no és el de l'autor, amb una precomprensió que ha decidit ja en certa manera què és allò més rellevant, com ens tocarà el text. A aquest vessant acadèmic s'hi ajuntava la seva feina en els mitjans de comunicació, on va treballar com a becari amb 19 anys als programes

culturals de la RAI juntament amb qui seria un fidel amic, un també jovenís-sim Umberto Eco.

Els que vam iniciar-nos en la filosofia acadèmica a meitat dels anys vuitanta vam utilitzar sovint els manuals de Vattimo sobre filosofia contemporània o la seva antologia de textos històrics d'estètica, i vam seguir amb interès els seus llibres, amb títols tan suggeridors com *Ètica de la interpretació*, *La societat transparent*, *El subjecte i la màscara* o *La fi de la modernitat*. Van passar els anys i les referències a l'autor italià s'anaven esvainint dels plans d'estudi i deixaven lloc a noves figures emergents, sovint embolcallades amb vestimentes *pop* adaptades al panorama intel·lectual més frívol de les dècades neoliberals. A Itàlia, Vattimo passava a ser una figura amb molta repercussió en el debat públic, gràcies al seu coratge social, que el va portar a presentar-se sense embuts com a homosexual, catòlic i comunista, defensor de causes radicals com el populisme de Chávez, activista ecologista (cal recordar les seves topades amb la policia i els jutges juntament amb Erri de Luca pel fet d'oposar-se a la construcció d'una via d'alta velocitat entre Lió i Torí) i diputat al Parlament Europeu. Aquest activisme, exposat amb genuïnitat en la seva corprenedora autobiografia (*No ser Déu*), el va allunyar de la filosofia acadèmica, on participava amb textos ocasionals de singular intensitat, com el volum que recull les Gifford Lectures o el seu darrer llibre *Essere e dintorni*.¹

¹ Gianni VATTIMO, *De la realidad*, Barcelona, Herder, 2013; IDEM, *Alrededores del ser*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2020.

És probable que la seva bonhomia i el seu sentit de l'humor col·laboressin negativament al manteniment del seu llegat intel·lectual: Vattimo estava més interessat en els seus vincles afectius i en les batalles quotidianes que en la gestió del seu pensament. Tot plegat, però, és plenament coherent amb el concepte de debilitat que va caracteritzar el seu projecte filosòfic: un pensament dèbil és plenament democràtic, no ha de dependre de la insistència del seu autor per mantenir-se, i és consubstancialment irònic. Això no vol dir que no el defensés amb contundència quan debatia o conversava, però ho feia sempre amb un punt d'ironia i lleugeresa, prenent-se seriosament a si mateix en la justa mesura.

Vattimo va visitar Barcelona en moltes ocasions invitat a congressos i presentacions de llibres, i des de 2016 la Universitat Pompeu Fabra acull el Centre d'Estudis i Arxiu Gianni Vattimo. Dirigit per Santiago Zabala, deixeble del filòsof torinès, aquest arxiu conté manuscrits inèdits, correspondència, anotacions de conferències, seminaris i cursos; en definitiva, és un lloc de visita obligada per a qui vulgui fer una tesi doctoral o aprofundir en la seva obra. Convertit ja en un clàssic de la filosofia del segle XX, l'estudi de l'obra de Vattimo és una finestra tant a un moment intel·lectual crucial dels nostres

temps, la postmodernitat, com a una personalitat políticament engatjada i filosòficament valenta. Alhora la seva lectura innovadora de Heidegger i de Nietzsche, els seus debats més recents amb els nous realistes o la seva proposta d'un comunisme hermenèutic en col·laboració amb el professor Zabala són motius estrictament filosòfics per dur a terme una recerca de llarga respiració en aquests arxius únics.

Per a Vattimo, la postmodernitat no

era un moment de decadència del pensament: la desaparició dels grans relats i la dissolució de la veritat i la realitat no oferien motius per lamentar-se. Els veia més aviat com oportunitats per a una reconstrucció filosòfica, *chances* positives, obertura d'un camp de possibilitats. Abandonar la recerca de la veritat no ens submer-

geix en una magma indistint de mitges veritats o de *bullshit*, com va escriure Harry Frankfurt; més aviat és un alliberament, la possibilitat de construir una societat més lliure, democràtica i amistosa. Els vincles entre els ciutadans, quan la veritat entesa com a violència i imposició es dissol, deixen de ser entre amos i serfs i es converteixen en relacions entre amics. La manera dèbil de fer filosofia fa de la veritat una experiència estètica i retòrica: el que és vertader no és apropiable, no és un objecte, sinó un horitzó en el qual ens podem moure

Es definí com a pensador catòlic (tot i que amb els anys i com a crítica a l'Església catòlica preferia l'apellatiu «cristià») i comunista.

«discretament».² La debilitat del pensament recull la destrucció nietzscheana i heideggeriana de la història de la metafísica segons la qual l'ésser no és quelcom estable, fix i permanent, i afegeix que això és una bona notícia, perquè en el seu lloc hi podem posar l'esdeveniment, el consens, la conversa i la interpretació.³

Una de les claus de lectura més riques del pensament de Vattimo la trobem en el que ell repetides vegades anomenà el seu *catocomunisme*: es definí com a pensador catòlic (tot i que amb els anys i com a crítica a l'Església catòlica preferia l'apel·latiu «cristià») i comunista. A partir dels anys noranta, amb la publicació de *Credere di credere. È possibile essere cristiani nonostante la Chiesa?*,⁴ Vattimo va recuperar el seu vincle amb el catolicisme de la seva infantesa vinculant-lo íntimament amb el seu projecte filosòfic. Aquest és un llibre explícitament personal, que imbrica de manera definitiva projecte filosòfic i projecte vital, oferint els seus dubtes religiosos com a testimoni del seu quefer filosòfic, subratllant alhora la impossibilitat d'entendre la història de la metafísica i els conceptes centrals de la postmodernitat sense reconèixer-ne la procedència cristiana. El pensament dèbil té un vessant polític

fort, en la mesura que no renuncia a l'ideal emancipador i esdevé, per tant, també un pensament en defensa dels més dèbils. La filosofia es troba amb la religió allà on hi ha una implicació pràctica, on el pensament esdevé també exercici personal, participació en contacte amb els altres. Per a Vattimo, fer filosofia era posar-se al servei d'algú.⁵

L'interès de Vattimo en la religió, el trobem ben escenificat en una conversa que es va publicar en forma de llibre juntament amb Paolo Flores d'Arcais i Michel Onfray, coneguts ambdós pel seu ateisme combatiu. El filòsof torinès porta a les últimes conseqüències el pensament dèbil aplicat a la religió: l'ontologia dèbil no només debilita els fonaments de la metafísica de la veritat, sinó que també debilita les raons metafísiques de l'ateisme.⁶ Dit en altres paraules: la raó no pot demostrar la inexistència de Déu.

A aquestes conclusions teològiques, properes als teòlegs de la mort de Déu, als quals Victòria Camps va dedicar el seu primer llibre de 1968, i al pensament de John D. Caputo, hi arriba Vattimo a través del concepte de *kenosis*, que trobem de manera repetida i gairebé obsessiva en els seus escrits sobre la religió.⁷ El concepte es troba al Nou Testament: «Ell, que era de

² Veg. IDEM, *El fin de la modernidad. Nihilismo y hermenéutica en la cultura posmoderna*, Barcelona, Gedisa, 1986.

³ IDEM, *La sociedad transparente*, Barcelona, Paidós, 1990, p. 87.

⁴ Publicat per Garzanti el 1996.

⁵ IDEM, *Vocación y responsabilidad del filósofo*, Barcelona, Herder, 2012, p. 106.

⁶ Paolo FLORES D'ARCAIS - Michel ONFRAY - Gianni VATTIMO, *Atei o credenti. Filosofia, politica, etica, scienza*, Fazi, 2007.

⁷ Veg. el magnífic article de Felice CIMATTI, «Kenosis», dins Simonetta MORO (ed.), *The Vattimo Dictionary*, Edinburgh University Press, 2023, p. 112-114.

condició divina, no es volgué guardar gelosament la seva igualtat amb Déu, sinó que es va fer no res: prengué la condició de servent i es feu semblant als homes» (Fil 2,6-7). Jesús renuncia al seu poder absolut voluntàriament, s'autodebil·lita respecte a la seva pròpia natura humana, renuncia al seu poder i d'aquesta manera escenifica la desaparició d'una autoritat absoluta, obrint un espai humà, plenament humà, per al diàleg i el conflicte. A *Credere di credere* Vattimo explica el significat teòric i vital que tingué per a ell prendre consciència d'aquest Déu no violent i postmetafísic, «amb la mateixa vocació de debilitació de què parla la filosofia d'inspiració heideggeriana». Aquesta proximitat al gir antiesencialista de la filosofia posterior a Heidegger va ser especialment important

perquè li permetia una mena de retorn a casa, és a dir, recuperar la tradició catòlica en què es va formar i donar-li un valor renovat. Arriba fins i tot a explicitar aquest vincle amb desacomtumada contundència: «El nihilisme del pensament dèbil és la veritat del cristianisme.»⁸

La interpretació kenòtica té, a més, un significat polític i ètic: «Puc parlar de Déu perquè me'l trobo en la vida quotidiana», afirma. És a dir, la *kenosis* fa de Déu un fenomen del món, una

La seva interpretació kenòtica té un significat polític i ètic: «Puc parlar de Déu perquè me'l trobo en la vida quotidiana», afirma.

transcendència horitzontal, de manera que confrontar-se amb l'Església i la història de la humanitat són maneres de parlar de Déu. En definitiva, el déu debilitat, el déu que es desfà, permet fer-ne una interpretació que voreja el panteisme, però que Vattimo reinterpreta en termes de vincles socials i polítics, car, al cap i a la fi, ell mateix confessa que aquesta interpretació li permet i fins i tot l'obliga a polemitzar amb el Papa. La intenció de Vattimo

no és teològica, no vol saber «com és Déu», sinó social, però la justificació que en dona sí que és teològica, en la mesura que és l'Esclat, el text en el qual es va formar i al qual retorna en l'edat madura amb energies filosòfiques renovades, qui li forneix el concepte clau.

La teologia kenòtica de Vattimo s'imbrica amb la secularització. Val a dir que aquest concepte té, en primer lloc, una col·locació filosòfica. En l'obra de Rorty hi trobà un perfecte exemple de secularització de la filosofia: la impossibilitat i la infertilitat dels discursos que anhel·len una fonamentació o un mètode definitius, la substitució de la metafísica per l'hermenèutica. L'ésser passa a ser concebut com quelcom que *s'esdevé* (*Ereignis*) i el pensament només pot consistir en la rememoració d'allò que s'ha esdevingut, en una «festa de

⁸ Gianni VATTIMO - Carmelo DOTOLLO - Giovanni GIORGIO, *Dio: la possibilità buona. Un colloquio sulla soglia tra filosofia e teologia*, Rubbettino, 2009, p. 5.

la memòria» a través de la història de les fabulacions.⁹

Quan afirma que l'ontologia dèbil és una transcripció del missatge cristià, és a dir, aquell que posa en el centre la caritat i, per tant, els dèbils, està interpretant la secularització com un fenomen essencialment religiós. En la seva obra prèvia a l'encontre amb les idees de René Girard sobre el boc expiatori que el van portar de nou cap a la religió, interpreta la secularització en termes weberians com la pèrdua d'autoritat de les religions i la creixent laïcització de la societat, acompanyada d'una fe en el progrés. No serà fins al gir religiós del seu pensament que abandonarà la visió de la secularització com un mite teleològic, tal com hem llegit en els escrits de Joan Estruch. En la nova etapa, la secularització és vista com la desmitificació de la cristiandat, després de la qual roman només la caritat. El manament de l'amor és l'únic no secularitzable: la lectura de la realitat, la presa de posició davant dels problemes de l'actualitat, la relació amb els altres, tot això ha d'estar guiat per aquest principi que no mana res en concret, sinó que ha de ser aplicat de manera inventiva i innovadora pels individus que l'accepten com a guia.

La caritat entesa com a rebuig de tota forma de violència porta Vattimo també a distanciar-se de la moral catòlica, del que anomena «veritables supersticions»

que enfosqueixen la doctrina oficial de l'Església. Supersticions com la condemna de l'homosexualitat o la negativa a permetre el sacerdoci femení, que van ser un dels motius pels quals es va d'allunyar de la pràctica religiosa per establir relacions d'afecte, i que no considerà compatibles amb el missatge de Jesús. La paraula evangèlica és per a Vattimo allò que cal interpretar seguint Jesús, traduint i transformant la violència dels preceptes i de les profecies en termes més propers al manament suprem de la caritat. Al capdavant, segons l'autor torinès, l'essència del cristianisme és la secularització entesa com a dissolució de tota sacralitat naturalista, el refús a operar políticament tot referint-se a principis naturals innegociables.

Tanmateix, al final queda la caritat com a residu últim, del qual Vattimo es veu obligat a donar una justificació: ¿per què hem d'estimar el proïsme? Òbviament no pot recórrer a una motivació lògica; d'aquí que opti per proposar un apropament pragmàtic i existencial. El problema, per a Vattimo, és el concepte de veritat.¹⁰ El manament de l'amor al proïsme no té res a veure amb la veritat, no és quelcom que devem als altres segons les lleis de la natura. La caritat és quelcom que no es pot desconstruir: és «l'únic transcendent en el qual estem i que no es pot formular».¹¹ No podem respondre a

⁹ Gianni VATTIMO, *Ética de la interpretación*, Barcelona, Paidós, 1991, p. 37 i s.

¹⁰ Veg. Gianni VATTIMO, *Addio allà verità*, Milano, Meltemi, 2009.

¹¹ Gianni VATTIMO - Carmelo DOTOLLO - Giovanni GIORGIO, *Dio: la possibilità buona*, op. cit., p. 25.

la pregunta sobre per què hem d'estimar. La resposta només pot ser dèbil: perquè no volem estar sols, volem tenir algú a prop a qui estimar i que ens estimi, volem ser acariciats i acariciar.

Aquí es posa de manifest la perspectiva metodològica adoptada pel pensament crític en confrontació amb la religió: una fenomenologia que parteix de l'experiència personal. El tema de la fe i de la religió exigeix una escriptura personal; en cas contrari es tractaria d'un discurs objectiu sobre Déu que contradiria l'antiojectivisme del pensament dèbil. És destacable que aquest èmfasi en la subjectivitat de qui escriu sigui abordat per Vattimo amb certa recança, que salva amb la ironia pròpia del pensament dèbil, com si sospités de les declaracions massa privades i sentimentals.

L'altre aspecte de la lectura vattimiana de la religió és que qui viu i comparteix el llegat de les societats cristianes no pot desconèixer l'origen cristià de gran part del seu patrimoni moral i polític. La religió consisteix a reprendre una experiència ja feta, no es pot començar de zero; d'aquí que Vattimo articuli les seves inquietuds religioses en clau cristiana, de retorn als seus orígens biogràfics, i no busqui una resposta en el mercat de les espiritualitats. Aquests orígens, però, no són els que buscaria un creient en el sentit fort del terme, uns orígens fermes, estables i sempre iguals a si mateixos. La religió només es pot reprendre en la seva historicitat, com a tradició històrica de la qual provenim i com a història de la salvació que ens projecta cap al futur. Com va

sostenir Croce en un text cèlebre, «no podem no dir-nos cristians». També Habermas, en els escrits de principis del segle XXI, ha defensat la necessitat de trobar canals de comunicació amb la tradició cristiana per revitalitzar les nostres intuïcions ètiques i dotar-les de força motivacional, així com per construir una societat en la qual els ciutadans creients no siguin menystinguts pels (suposadament) secularitzats.

Cinc anys abans de morir, Vattimo va rebre una trucada del papa Francesc per agrair-li l'enviament del seu darrer llibre, *Essere e dintorni*. En les entrevistes que va donar per explicar-ho, va alegrar-se del tarannà de Bergoglio, a qui no veia com un revolucionari, òbviament, però sí com algú que podia dur a terme canvis importants en el món. Fins i tot va afirmar que podia ser considerat un guia per a l'esquerra en un moment històric en què la tendència generalitzada és a rendir-se a les veus d'ordre del capital mundial i del reaccionarisme xenòfob. Des del 2010, Vattimo va escriure infatigablement contra el replegament d'Europa i el fracàs de les polítiques liberals, primer, i d'austeritat, després. La seva veu dissonant es trobava a faltar des que, uns anys abans de la seva mort, el van abandonar les forces per escriure a la premsa. Roman el seu exemple d'indomabilitat política i risc intel·lectual. Ω

215